

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет іноземної філології
Кафедра німецької мови

Дипломна робота
магістра

з теми: **«СЛІЛ-УРОКИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТІ
З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ»**

Виконавець: здобувач другого
(магістерського) рівня вищої освіти
групи N1-M22
спеціальності 014 Середня освіта (Мова і
література (німецька)
за освітньо-професійною програмою
«Середня освіта (Німецька мова і зарубіжна
література)»

Осадчук Ольга Петрівна

Керівник: **Калинюк Тетяна Василівна**,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри німецької мови

Рецензент: **Казимір Ірина Сергіївна**,
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри англійської мови

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНШОМОВНОГО ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ.....	7
1.1. Урок як форма організації навчальної діяльності у ЗЗСО: типи, вимоги.....	7
1.2. CLIL-урок як інноваційна форма організації навчальної діяльності.....	18
1.3. Історія виникнення предметно-мовного інтегрованого навчання.....	26
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА CLIL-УРОКАХ У СУЧАСНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	35
2.1. Формування іншомовної комунікативної компетентності на CLIL-уроках.....	35
2.2. Формування іншомовної лексичної компетентності на CLIL-уроках....	42
2.3. Формування іншомовної соціокультурної компетентності на CLIL-уроках.....	48
РОЗДІЛ 3. ПІДГОТОВКА І ПРОВЕДЕННЯ CLIL-УРОКІВ У СТАРШИХ КЛАСАХ ЗЗСО.....	60
3.1. CLIL-урок з німецької мови і біології: розробка, проведення та аналіз результатів.....	60
3.2. CLIL-урок з німецької мови та астрономії: розробка, проведення та аналіз результатів.....	71
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83
ДОДАТКИ.....	89

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні ні у кого не викликає сумніву той факт, що освіта є визначальним елементом розвитку та умовою успішності будь-якого суспільства, конкурентоспроможності його представників та навіть національної безпеки. За сучасних соціально-економічних умов важливо надавати якісні освітні послуги, задля успішної реалізації випускників ЗЗСО. Високий рівень освіти, що формує основу для розвитку майбутніх лідерів, надзвичайно важливий ще на етапі шкільної освіти, адже кожен учень повинен мати можливість повністю розкрити свій потенціал.

Навчання іноземній мові у школі відіграє важливу роль у формуванні майбутніх професіоналів. Сучасна система освіти в Україні стоїть перед завданням підвищення ефективності уроків. Володіння навичками орієнтації в інформаційному просторі та використання інноваційних технологій стає необхідністю для випускників. Впровадження різноманітних інновацій в освітній процес може позитивно вплинути на рівень знань, збільшити зацікавленість учнів та сприяти розвитку їх пізнавального інтересу під час навчання.

Саме тому, сучасний вчитель повинен володіти найновішими методами навчання та розвитку комунікативних вмінь учнів. Основне завдання вчителя полягає в тому, щоб зосередитись на таких підходах та засобах навчання, які би комплексно сприяли оптимальному розвитку особистості. Іноземна мова є важливим засобом для набуття учнями інтегративних комунікативних навичок. У цьому контексті велике значення має технологія CLIL, яка є ефективною та, враховуючи різні дані, широко використовується у всьому світі. З огляду на зазначене, проблема застосування методики CLIL на уроках іноземної мови, зокрема німецької є актуальною.

Зауважимо, що обговорення теми інноваційних технологій та їх застосування на уроках наразі є вельми важливим і актуальним, оскільки постійно з'являються нові методи навчання, які дозволяють вчителям ефективно

організувати освітній процес. Серед українських науковців, які вивчали теоретичне підґрунття CLIL-технології, варто назвати Бабіля А. М., Бадер С. О., Боднарчук Т.В., Бугайов М. В., Двойних Н. А., Кизименко О. М., Козловська С. А., Комар О. А., Кочергіна О. О., Кравченко С. М., Ліба О. М., Мізюк В. А., Могильна В. О., Шевченко М. В., Юшкіна О. М. та ін. Також слід назвати дослідників, які розглядали питання застосування технології CLIL у ЗЗСО: Вовченко О. М., Гончарова Г. С., Гора Т. В., Драган Л. Є., Кривочкіна В. А., Курочкіна А. С., Лубенська А. В., Петренко К. П., Пилипенко Т. С., Фадєєва О. В. та інші. Окремо потрібно згадати про дослідницю Нагорну Н. В., яка вивчала способи застосування стратегій методики CLIL у навчанні німецької мови.

Об'єкт дослідження – урок як форма організації навчальної діяльності у закладі загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – CLIL-урок як інноваційна форма організації навчальної діяльності у старших класах ЗЗСО.

Мета дослідження – визначити можливості планування і проведення CLIL-уроку у старших класах ЗЗСО з метою розвитку предметної та іншомовної комунікативної компетентності здобувачів освіти.

Завдання обумовлені поставленою метою та включають:

- 1) проаналізувати урок як форму організації навчальної діяльності у ЗЗСО, його типи і вимоги;
- 2) вивчити особливості CLIL-уроку як інноваційної форми організації навчальної діяльності учнів;
- 3) розглянути історію виникнення предметно-мовного інтегрованого навчання;
- 4) охарактеризувати можливості формуванню іншомовної комунікативної компетентності на CLIL-уроках;
- 5) провести експериментальне дослідження на уроках біології та астрономії в поєднанні з німецькою мовою та оцінити ефективність методики CLIL у старших класах ЗЗСО.

У дипломній роботі використано такі **методи**: загальнонаукові (аналіз, синтез та узагальнення), спеціальні (моделювання, спостереження, порівняння, вимірювання), статистичні (обрахунок отриманих експериментальних даних).

Наукова новизна дослідження полягає в систематичному вивченні та аналізі ефективності застосування методики CLIL на уроках біології та астрономії, з фокусом на німецькій мові в 10-11 класах. Робота розкриває нові підходи та стратегії, що можуть бути використані для інтеграції методики CLIL в природничу освітню галузь. Важливим аспектом є вивчення впливу CLIL на розвиток когнітивних, мовних та академічних навичок здобувачів освіти, що дозволило визначити, як цей підхід може сприяти покращенню якості навчання.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріал дипломної роботи, зокрема її експериментальна складова, була апробована у Кам'янець-Подільському ліцеї «Славутинка» Хмельницької обласної ради під час проходження виробничої переддипломної практики. Розроблені CLIL-уроки (біологія, астрономія) можуть бути використані педагогами навчального закладу. Теоретичний та фактичний матеріал дослідження стане у нагоді під час вивчення здобувачами вищої освіти навчальної дисципліни «Методика навчання німецької мови», а також окремих вибіркових освітніх компонентів, при написанні курсових робіт, у підготовці проєктів тощо.

Робота виконана на замовлення Кам'янець-Подільського ліцею «Славутинка» Хмельницької обласної ради.

Апробація результатів дослідження відбулась під час виступів на: V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Іноземна мова у полікультурному просторі: досвід і перспективи» (06 квітня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський), звітній науковій конференції за підсумками науково-дослідної роботи у 2022-2023 н. р. (Кам'янець-Подільський, 4-5 квітня 2023 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні пріоритети розвитку науки, освіти, технологій і суспільства» (09 листопада 2023 р., м. Полтава), IV Міжнародній студентській науковій конференції «Тренди та перспективи розвитку мультидисциплінарних досліджень» (01 грудня 2023 р., м. Луцьк).

Публікації. Основні положення дипломної роботи висвітлено у 5 публікаціях:

Осадчук О. Особливості реалізації предметно-мовного інтегрованого підходу у вивченні німецької мови. *V Всеукраїнська науково-практична конференція «Іноземна мова у полікультурному просторі: досвід і перспективи»* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 06. квіт. 2023 р. Кам'янець-Подільський, 2023. С.97–99.

Осадчук О. Впровадження CLIL-уроку як засобу розвитку предметно-мовної компетентності учнів. *Науковий форум здобувачів вищої освіти «Сучасні аспекти та перспективні напрями розвитку науки»* : програма наук. форуму, м. Кам'янець-Подільський, 24 травн. 2023 р. Кам'янець-Подільський, 2023.

Осадчук О. CLIL-уроки як засіб розвитку компетентності з іноземної мови : зб. наук. праць студ. та магістр. факульт. іноз. філол. К-ПНУ. Вип. 16. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. С. 62-64.

Осадчук О. Особливості реалізації предметно-мовного інтегрованого підходу у вивченні німецької мови. *Міжнародна науково-практична конференція «Стратегічні пріоритети розвитку науки, освіти, технологій і суспільства»* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., 09 лист., м. Полтава, 2023. С. 42-44.

Калинюк Т. В., Осадчук О. П. Особливості реалізації предметно-мовного інтегрованого підходу у вивченні німецької мови. *IV Міжнародна студентська наукова конференція «Тренди та перспективи розвитку мультидисциплінарних досліджень»* : матеріали міжнарод. студ. наук. конф., м. Луцьк, 01. грудн. Луцьк, 2023. С. 437-438.

Структура та обсяг роботи. Структура обумовлена обраною темою, визначеними завданнями і логікою дослідження, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг складає 92 сторінки, з них: основний текст викладено на 81 сторінці. Список використаних джерел нараховує 55 найменувань. У роботі використано 5 таблиць та 21 рисунок, в додатках представлено розроблені плани уроків.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі визначено можливості планування і проведення CLIL-уроку у старших класах ЗЗСО з метою розвитку предметної та іншомовної комунікативної компетентностей здобувачів освіти.

1. Проаналізовано урок як форму організації навчальної діяльності у ЗЗСО, його типи і вимоги. Встановлено, що урок є основною формою організації навчання у ЗЗСО, який має бути цілісним і завершеним, спрямований на вирішення конкретного завдання. З'ясовано, що наразі у педагогічній та методичній науці розроблено типологій уроків. Упродовж розвитку шкільної системи удосконалювалися і форми організації навчальної діяльності – від класно-урочної до компетентнісно-орієнтованої. Можемо стверджувати, що сучасний урок має на меті формувати в учнів різні компетентності, які взаємопов'язані та покликані готувати випускника до майбутнього професійного розвитку.

Охарактеризовано способи організації навчальної діяльності учнів під час уроку: фронтальна, індивідуальна та групова, кожна з яких має особливості. Їх вибір та ефективність використання залежить від цілей і завдань уроку. Систематизовано педагогічні, дидактичні, методичні та санітарні вимоги до уроку як форми організації навчальної діяльності.

2. Вивчено особливості CLIL-уроку як інноваційної форми організації навчальної діяльності учнів та розглянуто історію виникнення предметно-мовного інтегрованого навчання.

Встановлено, що термін «CLIL» визначає предметно-мовне інтегроване навчання. Він був введений Девідом Маршем для опису підходу до викладання предметів іноземною мовою. Цей підхід розглядає вивчення іноземної мови як інструмент оволодіння навчальними предметами, сприяючи підвищенню ефективності реалізації освітнього процесу і створюючи зв'язки між різними навчальними дисциплінами.

CLIL-методика отримав широке застосування в країнах Європи та інших регіонах світу, використовуючи різні моделі, такі як «soft», «hard» та «partial immersion». Встановлено, що CLIL-урок ґрунтується на моделі чотирьох «С», яка розроблена проф. Ду Койл. Складовими зазначеної моделі є «зміст», «спілкування», «пізнання», «культура», що трактується як - для успішного засвоєння матеріалу в рамках предметно-мовного навчання необхідні соціальні, культурні, мовні і когнітивні процеси.

Узагальнено, що з урахуванням інтеграційних процесів та зростаючого інтересу до підвищення рівня володіння іноземною мовою в Україні, важливо розглядати можливість впровадження CLIL-уроків в освітній процес ЗЗСО. Це дозволить учням вивчати шкільні предмети іноземною мовою, одночасно розвиваючи іншомовні та предметні навички, загальні, когнітивні та культурні компетентності. Використання CLIL-уроків сприяє зацікавленості учнів до навчання, пропонуючи цікавий контент та новий підхід до навчання. Роль вчителя на уроці CLIL - бути наставником, стимулювати розвиток учнів та сприяти їхньому самостійному навчанню.

3. Охарактеризовано можливості формуванню іншомовної комунікативної компетентності на CLIL-уроках та з'ясовано, що методика CLIL базується на комунікативному принципі навчання і включає такі аспекти, як ситуаційне навчання, діяльнісний підхід у вивченні мови і предмету, мотивація та інноваційні технології навчання іноземних мов. Ці аспекти спрямовані на ефективне вивчення мови в реальних життєвих ситуаціях, циклічний процес засвоєння інформації, розвиток комунікативної компетентності та підтримку мотивації для вивчення мови як інструмента навчання. Запровадження CLIL-уроків передбачає використання різних методів, таких як візуалізація, навчання через дослідження, проектну роботу та аналіз лексики.

Встановлено, що на CLIL-уроці ефективним є формування іншомовної комунікативної компетентності як кінцевої мети навчання іноземної мови В ЗЗСО. Особливу увагу зосереджено на формуванні лексичної компетентності як важливої складової іншомовної комунікативної компетентності. Це вимагає

комплексного підходу, включаючи ефективне навчання та використання лексичного матеріалу, врахування критеріїв визначення лексичного мінімуму. Констатовано, що в контексті CLIL-матеріалів важливо враховувати соціокультурний аспект для ефективного вивчення іноземної мови, оскільки він впливає на правильне використання мовних засобів та розуміння фактів про країну, мова якої вивчається. Добираючи матеріали, вчитель має враховувати їх практичну цінність, актуальність та відповідність мовному рівню, віковим особливостям учня.

4. Проведено експериментальне дослідження на уроках біології та астрономії в поєднанні з німецькою мовою та оцінено ефективність методики CLIL у старших класах ЗЗСО. Здійснено аналіз анкетування, який продемонстрував позитивну оцінку учнів можливостей і потенціалу CLIL-уроку. Крім того, одночасне вивчення предметів та німецької мови, на думку учнів, позитивно вплинуло на розвиток комунікативних навичок, критичного мислення, сприяло дослідницькій роботі, активізувало їхню діяльність на уроці,

Перспективним, на нашу думку, є дослідження питання використання методики CLIL для проведення інших шкільних предметів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баркасі В. В., Філіпп'єва Т. І. Сучасні теоретико-методичні умови впровадження предметно-мовного інтегрованого навчання. *Young Scientist*, 2018. № 4.4 (56.4). С. 35-38.
2. Басай Н. П. Розвиток соціокультурної компетентності учнів початкової школи на уроках іноземної мови. *Педагогічні обрії*. 2018. №5-101. С. 10-17.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. К. : УЗМН, 2018. 204 с.
4. Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів та ін. / за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої К. : Ленвіт, 2013. 590 с.
5. Богущ А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика вивчення дітей рідної мови: підручник / а ред. А. М. Богущ. К. : Вища школа, 2007. 542 с.
6. Бондар В. І. Дидактика. К. : Либідь, 2005. 264 с.
7. Брик Т. О., Лебошина Н. В. Використання CLIL (інтегрованого предметно-мовного навчання) у формуванні та розвитку вмінь іншомовного професійного спілкування майбутніх офіцерів у вищих навчальних закладах. *Молодий вчений*. №5.1 (69.1), 2019. С. 41-43.
8. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі: навч. посіб. К.: Літера ЛТД, 2011. 364 с.
9. Вашуленко О. В. Типи і структура уроків навчання грамоти (читання). *Початкова школа*. 2014. №12. С. 5-10.
10. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. К. : Академвидав, 2007. 618 с. (Серія «Альма-матер»).
11. Дементьєва Т. І. Формування комунікативної компетенції студентів-іноземців підготовчих факультетів процесі навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Харків, 2005. 18 с.

12. Демченко Д. І. Формування професійної іншомовної компетентності майбутніх юристів у фаховій підготовці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2010. 21 с.

13. Євтушенко Н. Особливості використання методики предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) при підготовці студентів-філологів педагогічних вузів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. № 26. Т. 1. С. 77-82.

14. Зеленська О. Використання інноваційних технологій на уроках у початкових класах. *Початкова школа*. 2014. № 9. С. 47-48.

15. Кляпетура М. В. Сучасний урок – вимога часу. Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності: зб. матер. III Міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль: СМП “Тайп”, 2020. С. 181-184.

16. Коваль Т. І. Інтерактивні технології навчання іноземних мов. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. Психолого-педагогічні науки. 2011. № 7. С. 160-163.

17. Козак С. В. Формування іншомовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців морського флоту : автореф. дис. здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Одеса, 2001. 20 с.

18. Кривочкіна В. А., Лубенська А. В. Використання технології CLIL у формуванні англомовної мовної компетентності в учнів профільної школи: матеріали III Всеукраїнської студ. наук.-практ. конф. «Мова, освіта, наука в контексті міжкультурної комунікації», 2022. С. 73-74.

19. Кушнірук С. А. Педагогіка. Курс лекцій: НПУ ім. М. П. Драгоманова. К. : 2011. 471 с.

20. Леонтян М. А. Поняття «компетенція» і «компетентність» у теорії освіти : *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*, №176. 2012. С.73

21. Лисюк Т. В., Кушнірук С. К. Форми організації навчальної діяльності учнів на уроці. *Зб. наук. праць «Гілея: науковий вісник»*. 2022. С. 42-44.

22. Малафіїк І. В. Дидактика новітньої школи : навч. посіб. для студентів ВНЗ. К. : Слово, 2015. 630 с.

23.Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник / Кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. К.: Ленвіт, 2002. 328 с.

24.Мовчан Л. Г. Використання досвіду Швеції у вітчизняній практиці навчання іноземних мов : *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2011. Спец. вип. №7, ч. 2. С. 214-220.

25.Нагорнюк Л. Є. Формування іншомовної професійної комунікативної компетентності майбутніх журналістів у процесі фахової підготовки: дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2009. 271 с.

26.Ніколаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник. К. : Ленвіт, 2002. 328 с.

27.Павлова О. О., Монастирська Л. В. Перспективи методики предметно-мовного інтегрованого навчання в немовних вишах України. *Інноваційна педагогіка*. 2019. № 18. Т. 3. С. 78-82.

28.Пасічник О. С. Дидактичні та методичні підходи до конструювання змісту елективних курсів з іноземної мови для старшої профільної школи як засобу забезпечення варіативного компонента іншомовної освіти. *Постметодика*, № 4 (119). 2014. С. 35-40.

29.Потенко Л. Інноваційне навчання як запорука підвищення ефективності освітніх процесів у вищій школі. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*, 2014. № 3. С. 20-24.

30.Предметно-мовне інтегроване навчання німецькою мовою URL: <https://www.goethe.de/ins/ua/uk/spr/unt/kum/ciu.html> (дата звернення: 23.08.2023).

31.Рудакова Я. П. Методичний апарат для засвоєння соціокультурної інформації у процесі читання художньої літератури у мовному вузі. *Іноземні мови*. 2017. № 3. С. 39-41.

32.Руднік Ю. В. Методика предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL): світовий досвід. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Педагогіка та психологія: проблеми науки та практики». Львів, 2013. С. 63-67.

33.Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник [для студ. пед. фак. К. : Генеза, 1999. 368 с.

34.Самарчук В. Є. Формування соціокультурної компетентності студентів у процесі навчання німецької мови : *Традиції та нові наукові стратегії у Центральній та Східній Європі*. 2021. С. 46-50.

35.Секрет І. В. Іншомовна професійна компетентність: проблема визначення : зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). Бердянськ : БДПУ, 2010. № 2. 312 с.

36.Солощенко В. Особливості реалізації предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) як провідної методики навчання іноземних мов у Європі. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені ТГ Шевченка*, №177 (21). 2023. С. 116-120.

37.Ставицька І. В. Іншомовна компетентність: місце дефініції у термінологічному ролі сучасних наукових суджень. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2013. № 4 (30). С. 280-286.

38.Стиркіна Ю.: Переваги та проблеми предметно-мовного інтегрованого навчання. *Scientific World Journal*. 2020. № 4. С. 39-46.

39.Тлумачний словник української мови: Понад 12500 статей (близько 40 000 слів) / за ред. В. С Калашника. Харків : Прапор, 2003. 991 с.

40.Федчишин Ю. В. Особливості комбінованого уроку у початкових класах. *Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти: матеріали III Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (18 травня 2023 року)*. Рівне: РДГУ, 2023. С. 149-150.

41.Фідкевич О. Л. Технологія CLIL в контексті реалізації моделі багатомовної освіти в закладах загальної середньої освіти України з навчанням мов корінних народів та національних меншин : *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта*. 2021. С. 244-247.

42.Філософський енциклопедичний словник / Нац. акад. наук України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди. К. : Абрис, 2008. 742 с.

43.Фоменко Т. Визначення поняття «соціокультурна компетентність» у сучасній парадигмі вищої освіти. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи* : зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2014. Вип. 42. С. 149-156.

44.Шевченко І.В., Кордюк Е.Н. Методика предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) у сучасній методичній і науковій літературі вітчизняних і закордонних авторів: *Молодий вчений*, 2018. №4.4 (56.4). С. 31-34.

45.Шпортенко В. О. Розвиток форм організації навчання в загальноосвітній школі (історико-теоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1994. 25 с.

46.Яременко-Гасюк О.О. Технології проблемного навчання на уроках іноземної мови для студентів педагогічних вузів : *Оновлення змісту, форм та методів навчання та виховання в закладах освіти*. 2006. №35. С. 92.

47.Barreiro C. Essential Natural Science : *Santillana Educación*, 2008. 168 p.

48.Coyle D. Content and Language Integrated Learning: Towards a Connected Research Agenda for CLIL Pedagogies. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2007. Vol.10, No.5. Pp. 543-562.

49.Coyle D., Hood Ph., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press, 2010. 184 p.

50.European Commission. White paper on education and training. Teaching and learning: Towards the learning society, 1995. URL:<https://publications.europa.eu/en/publicationdetail/-/publication/d0a8aa7a-5311-4eee-904c-98fa541108d8/language-en> (дата звернення: 01.09.2023).

51.Ioannou-Georgiou, S. & Pavlou, P. (eds.). Guidelines for CLIL Implementation in Primary and Pre-primary Education. Cyprus Pedagogical Institute. 2010.

52.Marsh D. The relevance and potential of content and language integrated learning (CLIL) for achieving MT+2 in Europe. URL: <http://userpage.fu-berlin.de/elc/bulletin/9/en/marsh.html> (дата звернення: 04.10.2023).

53.Turning Education Structures in Europe. 2nd Edition. URL: <https://www.unideusto.org/tuningeu/> (дата звернення: 25.09.2023).

54. Waring R. Second language reading and incidental vocabulary learning. *Angles on the English Speaking World*. London, 2004. №4. Pp. 97-110.

55. Webb S. Receptive and productive vocabulary learning: The effects of reading and writing on word knowledge. *Studies in Second Language Acquisition*, 2005. №27. Pp. 33-52.